

ДЕМОГРАФСКОТО РАЗВИТИЕ В ЕВРОПА НА ФОНА НА ГЛОБАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ

Чавдар Младенов, Емил Димитров

Населението чрез своя брой, основни структури (възрастова, полова, етническа, религиозна и др.), характер на възпроизводствените процеси, териториално разпределение, степен на квалификация на работната сила и др. влияе върху цялостното развитие на света и на отделните единици от различен таксономичен порядък – континент, страна, район или отделно населено място.

Целта на настоящата статия е да се разгледат основните и специфичните демографски особености в Европа и да се съпоставят с тези на световното население.

ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ НА СВЕТА

Динамиката в броя на населението на света се определя от неговото естествено движение, т.е. от съотношението между раждаемостта и смъртността. Това съотношение формира типа възпроизводство.

В световен мащаб се наблюдава бързо нарастване на абсолютния брой на населението. По данни на ООН в края на 2011 г. населението на света наброява над 7 млрд. души. От него само 17 % живеят в силно развитите страни, а групата на слабо развитите е с много висок дял – 83 %, от които 12 % се пада на най-слабо развитите страни, където проблемите от всякакъв характер (включително и демографски) са много ярко изразени.

Като цяло за света много остри са противоречията между бързия ръст на населението, икономическите проблеми и природните ограничения. Така се стига и до такива негативни явления като недохранването и свързаните с това хронични заболявания, различните форми на социално противопоставяне, замърсяването на околната среда и неефективното използване на природните ресурси.

Трудно е да се проследи динамиката в броя на световното население за един по-дълъг период от време. По-достоверна информация се появява с първите преброявания (първоначално в САЩ и в някои от водещите страни в Европа), проведени в самия край на XVIII и в началото на XIX век. По-ста-

рите данни за световното население се основават на предположения. Като се вземе предвид теорията за демографския преход, векове наред раждаемостта е превишавала съвсем слабо смъртността и населението показва минимален ръст. Това е характерно за по-мирни и спокойни времена, които са прекъсвани от варварски нашествия, по-продължителни военни конфликти, масови епидемии (напр. чумата през Средновековието) и природни катаклизми. В такива периоди смъртността е превишавала раждаемостта и е наблюдаван демографски спад.

Според предположения на историците, в началото на мезолита, т.е. преди около 15 хил. години, общият брой на населението на света е бил около няколко милиона души, а в началото на неолита то не е повече от 10 млн. д. Основната част от него е населявала Южна и Източна Азия и южната част на Европа. Средната продължителност на живота е била 20 години, а стойностите на раждаемостта и смъртността са се колебаели около 50 % със слабо превишение на раждаемостта.

В началото на новата ера, при народите, занимавали се със земеделие и скотовъдство, смъртността слабо е бележила спада, а раждаемостта е стагнирала или леко е нараствала. По този начин, като цяло се е стигало до относителна демографска стабилизация и световното население по най-груби оценки е наброявало около 170 млн. д.

От началото на новата ера до 1900 г. населението на света се е увеличило близо 10 пъти и достига до 1,6 млрд. д., като за първите 1000 години нарастването е съвсем слабо – от около 170 млн. на около 270 млн. д. Към 1500 г. броят на населението се удвоява (над 500 млн.д.), а след 1500 г. темповете в прираста на световното население нарастват значително. В Европа се развиват капиталистическите отношения, има вече някои постижения в здравеопазването, а и постепенно се подобряват храненето и санитарно-битовите условия. За периода от 1500 г. до 1900 г. населението на света нараства над 3 пъти (от 500 млн. д. на около 1,6 млрд. д.). През 1900 г. най-голямата страна в света е Китай (475 млн. д.), следвана от Британска Индия (290 млн. д.), Руската империя (130 млн. д.) и САЩ (76 млн. д.).

Най-голям е прирастът на световното население през XX век. Много бързо нараства населението на страните от Латинска Америка, Африка и Азия. В началото на века започва демографският преход в Латинска Америка, изразяващ във висока раждаемост и спадеща смъртност. В резултат на това се наблюдава демографски бум. По тази причина, до началото на 80-те години темповете на прираст се запазват на твърде високо ниво, след което те се забавят. За времето от 1900 г. до 1980 г. броят на населението на Латинска Америка нараства над 6 пъти (от 64 млн. д. на 387 млн. д.). Заселванията (напр. в Бразилия, Аржентина и по-малко в други страни) също играят роля, но темповете на нарастване се формират най-вече от естествения прираст.

През XX век бързо нараства броят на населението и на Африка, но истинският демографски бум започва от началото на 70-те години, когато и в този континент се наблюдават признаците на демографския преход, започващ с постепенно намаляване на смъртността, а за периода от 1970 г. до 2010 г. той почти се утроява – от 360 млн. д. на 1 051 млн. д. Ако се направи по-подробен анализ по отделни страни на Африка, се вижда, че за толкова кратък период от

време населението на почти всички от тях нараства около 3 пъти. Това наистина е много голям проблем, имайки предвид степента на тяхното социално-икономическо и културно развитие.

Както се вижда от табл. 1, за един твърде дълъг период – приблизително 200 години, рязко се съкращава времето, през което броят на населението нараства с по 1 млрд. души.

Т а б л и ц а 1

Нарастване на броя на населението на Земята с по 1 млрд. д.

Брой на населението	Година	Брой години за нарастване
1 млрд.	1820	–
2 млрд.	1927	107
3 млрд.	1959	32
4 млрд.	1974	14
5 млрд.	1987	13
6 млрд.	1999	12
7 млрд.	2011	12

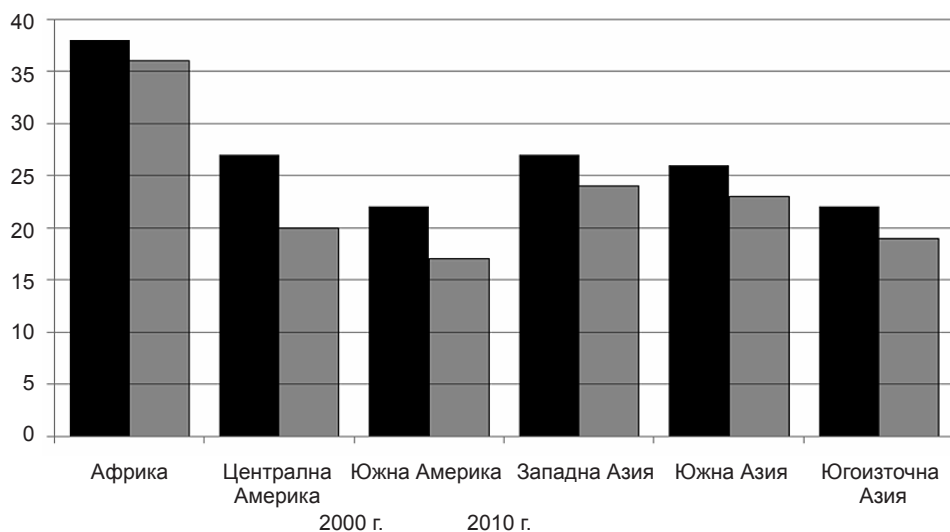
Източник: Население мира. М., 1989.

Средногодишният темп на нарастване на населението на света през последните години е 11 ‰, докато през 50-те години на миналия век той е бил 20 ‰. Това се дължи на факта, че коефициентът на тотална плодовитост (брой живородени деца от една жена във фертилния ѝ период – 16-49 г.) се стабилизира на 2,5, докато през 50-те години на 20 век е 5,0.

РАЖДАЕМОСТТА В СВЕТА

При разглеждане на проблема с демографското нарастване е необходимо да се акцентира и върху нивото на раждаемостта, която е основният компонент на възпроизводствения процес. В световен мащаб през последните няколко години интензитетът на раждаемостта е 20 ‰ (през 2004-2006 г. е 21 ‰) и може да се приеме, че като цяло става въпрос за средно високо ниво с тенденция на постепенен спад, но със съществени регионални различия. През 2010 г. при населението на силно развитите страни раждаемостта действително е ниска и е на нивото на стесненото възпроизводство. В слабо развитите страни (83 % от световното население), раждаемостта е 22 ‰, т.е. в тях е налице разширено възпроизводство. За да се подчертае проблемът с раждаемостта, трябва да се изтъкне, че в групата на най-слабо развитите страни раждаемостта е твърде висока – 35 ‰.

Спадът на раждаемостта е отразен на фиг.1.

Фиг. 1. Динамика в раждаемостта (%) през 2000 г. и 2010 г. в някои райони на света

През 2010 г. най-висока е раждаемостта в Африка – средно 36 %, и спрямо 2000 г. през има съвсем слаб спад от 2 пункта. На ниво около 40 % тя се задържа в регионите на Централна, Западна и Източна Африка. В 16 от общо 56 държави и територии на континента раждаемостта е над 40 %, като в част от останалите страни тя се приближава до тези стойности. В 10 африкански страни (например Мали, Ангола и др.) тя дори е над 45 %, като най-високи стойности имат Нигер и Уганда (над 48 %). Относително по-ниски са стойностите на раждаемостта в регионите Северна и Южна Африка – съответно 25 % и 22 %.

В сравнение с началото на XXI в., през 2010 г. по-голям спад на раждаемостта има в региони, където и независимо от това тя все пак е по-висока – Централна Америка и Южна Америка. По-малък е спадът в Западна, Южна и Югоизточна Азия.

Повечето от мюсюлманските страни в Азия поддържат високо ниво на раждаемост (напр. Афганистан, Йемен, Палестинските територии, Сирия, Ирак, Оман и др.). Значителен спад се наблюдава в Източна Азия, особено в Китай (12 %), Република Корея (9 %), Япония (8 %), Тайван (7 %). При тях вече се осъществява стеснено възпроизводство.

В развитите страни раждаемостта е ниска – в континентите Европа (11 %), Северна Америка (13 %) и Австралия (14 %).

В повечето от слабо развитите страни раждаемостта е висока, води до демографски ръст и поражда проблеми. Това се дължи на фактори от различно естество. Поради високата детска смъртност (50 % за слабо развитите страни и 76 % за най-слабо развитите) има стремеж за раждане на повече деца с цел продължаване на рода. Освен това, поради лошото социално осигуряване в по-напреднала възраст, много родители искат да имат повече деца в стремежа да търсят опора в старините си. Браковете най-често се сключват доста рано и се реализират раждания през целия фертилен период. В много от тези страни

влияние има и религията (най-вече исляма), която проповядва раждането на повече деца и забранява абортите и контрацептивите. Католицизмът също играе известна роля по отношение на раждаемостта в страните от Централна и Южна Америка. В основната си част обществата в Африка и в много случаи в Азия са от аграрен тип при тях се поддържа по-висока раждаемост от стремеж за осигуряване на работна сила в дребните земеделски стопанства. За високата раждаемост от значение е и принизеното положение на жените, особено в мюсюлманските страни, и стремежът на бащите да имат мъжки наследници. Нивото на раждаемост се поддържа и от ниската култура, занижените изисквания на родителите по отношение качеството на живота, липсата на стремеж да се даде на децата добра перспектива и образование, т.е. цялата ориентация се отличава от тази на обществата на силно развитите страни. Не трябва да се пренебрегва и все още доста слабата роля на семейното планиране и ниската медицинска култура.

СМЪРТНОСТТА В СВЕТА

Другият компонент, който играе роля за различната степен на изменение на броя на световното население през отделните исторически епохи и в нашата съвременност, е смъртността. През 2010 г. общата смъртност на населението на света е 8 ‰ (в самото начало на XXI в. е 9 ‰). От средата на XX в. първоначално тенденцията е на бърз спад (от 24,4 ‰ през 1950 г. до 13,3 ‰ – 1975 г., и 9,1 ‰ – 1995 г.), но след това той е незначителен. И в бъдеще тази тенденция ще се проявява доста забавено поради големия дял на децата в страните от Третия свят и успехите на съвременната медицина.

При изясняване на въпроса за общата смъртност на населението в света на пръв поглед се получава куриоз. Той се изразява в това, че според данните от ООН за 2010 г. силно развитите страни са с показател 10 ‰, а слабо развитите – с 8 ‰. Освен това най-слабо развитите страни са с показател 11 ‰, т.е. приближаваш до този при силно развитите страни. Това се дължи на факта, че населението на слабо развитите страни (83 ‰ от световното) има благоприятна възрастова структура (6 ‰ от него е на 65 и повече години). В същото време за населението на по-силно развитите страни този дял е 16 ‰. Например, над 20 ‰ е той в Япония, Германия и Италия. По тази причина сравненията на нивата на смъртност между големите групи страни в света не е съвсем коректно. Все пак прави впечатление високото ниво на общата смъртност в Африка, въпреки доста младото население на този континент (само 4 ‰ са на 65 и повече години) – през 2010 г. тя е 12 ‰ (14 ‰ в самото начало на XXI в.). В цяла Субсахарска Африка смъртността е 13 ‰, като достига до 16 ‰ за Централна Африка, а средната продължителност на живота е около 50 г. Все пак и в Африка, като цяло, има известен спад на общата смъртност. В относително по-развитите страни на континента тя е под 10 ‰, а при най-слабо развитите – около 15–16 ‰. В сравнение с миналото вече няма страни със смъртност над 20 ‰.

Останалите региони от слабо развития свят имат смъртност от 5 ‰ (Централна Америка и Западна Азия) до 7 ‰ (Южна и Югоизточна Азия). В целия този огромен Трети свят (без Африка) навсякъде тя е под 10 ‰ (изключение правят Афганистан и още няколко страни с конкретни особености).

Групата от слабо развитите страни като цяло дава демографския облик на световното население. На пръв поглед те имат невысока обща смъртност, но зад тези стойности се крият много проблеми. В тези страни детската смъртност е все още висока (48 ‰). Освен това при наличие на голям брой младо население общата смъртност би трябвало да е доста по-ниска. Това се отнася най-вече за страните в Африка, където населението на 65 и повече години е едва 4 ‰. При същата възрастова структура т.нар. „нефтени“ страни от Близкия изток (напр. ОАЕ, Катар, Кувейт, Саудитска Арабия и др.) имат обща смъртност между 2 и 4 ‰.

Слабо и основно най-слабо развитите страни имат по-висока повъзrastова смъртност (включително детска), по-ниска продължителност и ниско качество на живота, като налице е и сравнително голям дял умирания от паразитни и инфекциозни болести. В тях след Втората световна война нивото на много високата смъртност започва да се понижава. Това става благодарение на международното сътрудничество и използването на новите постижения в медицинската наука. Смъртността спада най-вече в Латинска Америка и в повечето страни на Азия, в които този спад е по-ясно изразен. Независимо от наблюдавания спад в Африка стойностите продължават да бъдат високи и основно значение все още имат различни опасни заболявания.

Що се отнася за световното ниво на детската смъртност (44 ‰), много е голяма разликата между нивата ѝ в силно развитите страни – около и под 5 ‰, и в най-слабо развитите, където тя е средно 76 ‰ (за страните от Централна Африка показателят е 106 ‰).

Като цяло възрастовата структура на световното население също поражда някои проблеми. Делът на децата (лицата под 15 години) е 27 ‰, като в групата на слабо развитите страни той е близо 1/3 (29 ‰), а в повечето страни на Субсахарска Африка е значително над 40 ‰. Високите стойности на този дял се отнасят и за някои страни от Азия (Афганистан, Ирак, Палестинските територии, Йемен, Лаос и др.), Латинска Америка (Гватемала) и някои от островните държави на Океания. Получава се така, че делът на децата в слабо развитите страни е доста висок, а при слаб стопански растеж това поражда проблеми за осигуряване на по-достойно бъдеще. Реално се получава голям демографски натиск в едни недостатъчно развити в социално-икономическо отношение страни. Това поражда още повече различни форми на напрежение и чувство за безперспективност.

Демографски проблем създава и начинът на протичане на урбанизацията в повечето слабо развити страни. В наше време вече над 50 ‰ от хората на планетата живеят в градовете, а прогнозата е, че към 2030 г. този дял ще достигне 60 ‰. Проблемът при световната урбанизация е този, че за разлика от силно развитите страни, в слабо развитите масово се наблюдава висок темп на нарастване на градското население, в резултат на което се получават големи диспропорции. В сравнение със средата на ХХ в. градското население на тези континенти, които формират слабо развития свят, нараства 3 пъти и достига до ниво от около 40 ‰. Много селски жители се насочват към градовете най-често поради крайна бедност, безработица и липса на елементарна перспектива. Попадайки в новото местожителство, те трудно се приспособяват към новата действителност, защото са с друг тип култура, манталитет и с ограничени финансови възможности. Много от преселниците не могат да се адаптират към промяната, а

около градовете възникват гета, жителите на които изпадат в социална изолация и са пораждаат редица отрицателни явления. Голяма част от преселниците привнасят много от болезните на селския живот. Темповете на развитие на градовете са по-ниски и най-често не могат да отговорят на изискванията на новодошлите по отношение на прилично настаняване и трудова реализация. Освен това често явление в тези страни е и твърде хаотичното развитие на един или няколко града, т.е. липсва относително нормално проявление на урбанизационния процес в пространствен аспект. В силно развитите страни урбанизацията протича по съвсем различен начин, но делът на тяхното население е неголям (13 %) и не може да компенсира като цяло проблемите на световната урбанизация.

На фона на световното демографско развитие с всички негови изяви и проблеми може да се разгледа и развитието на Европа, което е доста по-различно. Към края на 2010 г. населението на Европейския континент (заедно с това на цяла Русия) е 740 млн. д. В страните на ЕС (27 на брой) населението е 502 млн. д., на Русия – 142,8 млн. д., а останалото население живее или в бивши съветски републики (Украйна, Беларус, Молдова), или в страни, които не са членки на ЕС (Норвегия, Швейцария, Сърбия и др.).

ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ НА ЕВРОПА И ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ

По оценка на историците, в началото на новата ера населението в Европа наброява около 30 млн. д., основно съсредоточено в южната част на континента, т.е. в земите на Римската империя. За първите 1000 години от н.е. поради варварските нашествия, войните, болестите и глада населението на континента се запазва в общи линии на същото ниво. През следващите векове (до 1500 г.), въпреки чумните епидемии през някои периоди, феодалните междуособици и много ниското качество на живот, все пак европейското население се удвоява (от 30 млн. на 60 млн. д.). Към тази година най-многолюдни страни на континента са Франция – 15 млн. д., Италия – 10 млн. д., и Германия – 9 млн. д. Въпреки трудностите през XIV век, първоначално в Италия, а след това и в страните на север от Алпите, макар и в различна степен, се проявява Ренесансът (Възраждането). Наблюдава се значителен подем в развитието на науката, техниката и културата. Развитието на производството се изразява и в увеличаване на обема и асортимента на хранителните продукти, а оттам и възможностите за малко по-бърз ръст на броя на населението, който се засилва още повече след 1500 г. Макар и много бавно, градовете получават по-силен тласък в развитието си в резултат на настъпващите капиталистическите отношения. Големите чумни епидемии започват да се появяват по-рядко и вече имат локален характер. Възникват някои новости в медицината, а битовите условия и храненето вече са относително по-добри. За 400 години (от 1500 до 1900 г.) броят на населението на Европа нараства 4 пъти (от около 70 млн. на около 290 млн. д.). Първоначално ръстът не е висок (през 1750 г. – 102 млн. д.), но през следващите 150 г. (до 1900 г.) реално се утроява. През целия XIX век и особено след войните на Наполеон и установяването на мир в Европа (Виенския конгрес от 1815 г.) демографският прираст на континента е най-висок за света.

Едва в средата на XVIII век в Европа се проявява началото на демографския преход, при който започва спад на смъртността при запазващо се високо ниво на раждаемост. Данни за нивото на смъртността през този период липсват, но може да се предположи, че тя варира между 40 и 50 % при средна продължителност на живота между 20 и 30 години. Този процес се наблюдава първоначално в Скандинавските страни и след това постепенно обхваща редица страни от Западна Европа. На границата между XIX и XX век стойностите на смъртността в повечето от тези страни вече са между 17 и 27 %. В резултат на това и на поддържаната висока раждаемост се наблюдава нарастващ естествен прираст. Нараства и делът на лицата, които доживяват до 60 и повече години. Така например, докато в средата на XVIII век в относително най-напредналите страни от континента (тези от Скандинавския п-в, Нидерландия, Швейцария) до тази възраст достига 1/4 от населението, към 1900 г. това нарастване е над 1/2. Средната продължителност на живота на населението в Скандинавия е малко над 50 години, а детската смъртност спада на около и под 100 % (Норвегия – 69 %, Швеция – 81 %, и Дания – 108 %).

Броят на европейското население нараства най-бързо през XIX век благодарение именно на демографския преход, както това се случи през XX в Латинска Америка, а след това в Азия и в по-малка степен в Африка. Този ръст би бил по-голям, ако не са били и големите изселвания към Новия свят. Така към 1900 г. Франция и Германия имат население по над 40 млн. д., а Великобритания – малко под 40 млн.

През целия XX век населението на Европа (без Русия и териториите от бившия СССР) нараства от 295 млн. д. (1900 г.) на 392 млн. д. (1950 г.) и 496 млн. д. (1988 г.). По време на двете световни войни са дадени много жертви и е нарушен естественият прираст. До Първата световна война и в първото десетилетие след края на Втората световна война има големи изселвания от континента. Въпреки това до началото на 60-те години, благодарение на естествения прираст, темповете на нарастване на населението са на по-високо ниво.

През XX век има радикални промени в стойностите на смъртността. Първоначално спада детската смъртност, а след това и смъртността в останалите възрастови групи. С приближаването на възраст 60 и повече години това снижаване е по-малко. За периода 1950–1970 г. в Европа стойностите спадат постепенно под 10 %, а след това, във връзка с демографското остаряване, се увеличават. Що се отнася до раждаемостта, до началото на 60-те години на миналия век тя се запазва на високо ниво, а след това спада. По този начин се забавя и естественото демографско нарастване. На малко по-късен етап забавянето се проявява и в целия силно развит свят. Само за Европа средногодишният прираст за периода 1950–1960 г. е 8,4 %; 1960–1970 г. – 8 %; 1970–1975 г. – 3 %, а за 1975–1983 г. – под 1 %.

Населението на Европа (без Русия) след 1988 г. нараства от 496 млн. на 531 млн. д. (2010 г.), като средногодишният темп на прираст е 3 %. В случая трябва да се има предвид, че част от общия прираст е от механичен характер (заселване на имигранти от други континенти). За разлика от демографската ситуация в света, където населението нараства доста бързо, в Европа то има съвсем незначителен ръст. Реално естественият прираст средногодишно (за периода 2000–2010 г.) на страните от Европейския съюз е 1 млн. д.

Според прогнозите на ООН броят на населението до 2025 г. ще нарасне незначително (746 млн. д.), а през 2050 г. ще намалее на 725 млн. д. Населението на Европа ще намалява не само като тежест спрямо световното население, но и в абсолютна стойност. Прави впечатление ниският дял на населението на Европа спрямо това на света, който за 2010 г. е 11 % и се очаква към 2050 г. той да спадне на 8 %. Същата е и тенденцията за страните от ЕС (ако се приеме този съюз в днешните му граници). Делът на населението му ще спадне от 7 % (2010 г.) на 5 % (2050 г.). Тази тенденция е много тревожна, защото все повече хора в бъдеще ще живеят в слабо и най-слабо развитите страни с всички вече изтъкнати негативни изяви.

По-голяма стабилност в броя на населението се очаква в страните от Северна Европа, а най-големи ще са демографските проблеми на Източна Европа. Населението на Германия за периода 2010-2050 г. ще намалее от 81,8 на 69,4 млн. д., а страни като Франция, Италия и Великобритания ще имат слаб ръст в броя. Спадът ще е ясно изразен и в страни като Русия и Украйна, които са и със значителна демографска маса, както и в Беларус. В тях ще се запази (макар и с възможности за известно подобрене) недостатъчната раждаемост, високата смъртност и заболяемост и ниската продължителност на живота.

РАЖДАЕМОСТ И СМЪРТНОСТ В ЕВРОПА И ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ

Основен демографски проблем на Европа е ниското ниво на раждаемостта. След Втората световна война се наблюдава т.нар. „бейби бум“, явяващ се като компенсационен период. Тогава тоталният коефициент на плодовитост е бил 2,6. Той се задържа на по-високо ниво до 1960 г. и след това започва да пада – през 1980 г. е 2,0. През 2010 г. за цяла Европа този коефициент вече е 1,6, т.е. той не може да осигури просто възпроизводство на населението. В Северна Европа неговите стойности са по-високи (1,9), т.е. той е на нивото на простото възпроизводство, но е доста неблагоприятен в Югоизточна (1,5) и Югозападна (1,4) Европа. Коефициент малко над 2,0 се наблюдава при населението на Исландия, Ирландия, Швеция, Великобритания, Франция, като достига до 2,5 а в Косово – до 2,9.

Общата раждаемост в Европа като цяло и в ЕС–27 е 11 ‰, докато за Северна Европа тя е 13 ‰. В сравнение с периода преди 30 години прави впечатление, че раждаемостта е спаднала много рязко в южните части на Европа (Италия, Испания, Гърция, Португалия, Албания, Сърбия и др.), а се задържа на относително задоволително ниво в по-северната част на континента.

При тези ниски нива на раждаемост и смъртност в Европа днес се наблюдава демографска стагнация. В Северна Европа естественият прираст е незначителен (4 ‰), в Западна и Югозападна Европа е минимален (около 1 ‰), което се дължи на по-ниската обща смъртност (около 9 ‰), а в Източна Европа е отрицателен (-1 ‰) поради по-високите стойности на смъртността (13 ‰).

По отношение на общата смъртност тенденциите за света като цяло и за Европа са противоположни. Докато световната тенденция е в посока на спад, в Европа тя е към повишаване. Така се стига до ситуацията, че коефициентът на общата смъртност в Европа (10 ‰) е почти същият, както за групата на най-слабо развитите страни (11 ‰). Зад това обаче се крие съвсем различен тип въз-

растова структура, повъзrastова смъртност, заболяемост и продължителност на живота.

В сравнение с другите части на света възрастната структура на европейското население е силно застаряла. Докато относителният дял на населението на 65 и повече години в слаборазвитите страни е около 6 %, то в Европа той е над 16 %. Това оказва влияние върху равнището на смъртността. В Европа до 70-те години на XX в. смъртността намалява и достига нива под 10 ‰, след което във връзка с демографското остаряване коефициентът на смъртност се повишава до 10-12 ‰.

В групата на силно развитите страни в света в частност и в Европа, се наблюдава ниска детска и повъзrastова смъртност и висока средна продължителност на живота. Това води до по-бавна смяна на поколенията. Детската смъртност за континента е 6 ‰, а за ЕС – 4 ‰. Съвсем различна е структурата на умираанията по причини. Смъртните случаи от инфекциозни и паразитни болести са сведени до минимум, като основната причина за над 90 % от умираанията се дължат на болестите на органите на кръвообръщението, злокачествените новообразувания, болестите на органите на дихателната система, нещастните случаи, отравянията и травмите. С нарастването на средната продължителност на живота, все по-голям дял заемат хроничните болести. Средната продължителност на живота на населението в Европа е 73 г. за мъжете и 80 г. за жените, а за ЕС показателите са по-високи – съответно 77 г. и 82 г.

Тенденциите на възпроизводството на населението в Европа се отразяват върху по-нататъшното деформиране на възрастната пирамида, т.е. намалява делът на населението в детските възрасти (под 15 г.) и нараства този на лицата над 65 години. Доброто здравеопазване и като цяло високото качество на живот водят до това, че продължителността на живота е висока и се увеличава делът на лицата над 65 г., който през 2010 г. е над 16 %. За сравнение, този дял в Европа в средата на 80-те години на миналия век е 12,4 %. Процесът демографско остаряване се дължи основно на ниската раждаемост и високата продължителност на живота. Ниската раждаемост в Европейския континент води до трайна тенденция на спад на дела на децата (24,0 % – 1970 г., и 20,9% – 1985 г.).

Според прогнозите на Евростат се очаква населението на страните членки на ЕС да продължи да застарява с все по-интензивни темпове. В резултат от това, коефициентът на демографска зависимост (съотношението на броя на хората над 65 г. към броя на тези, които са на възраст 15–64 г.) ще нарасне почти двойно. Това означава, че от 25,9 % (2010 г.) този коефициент ще се увеличи двойно и ще достигне до 50,2 % през 2050 г.

Негативна последица от натрупването на възрастно население в Европа са нарастващите трудности по неговото пенсионно осигуряване. Все по-трудно действа класическата пенсионна система, основаваща се най-общо на принципа на това, че излизашите в пенсия се заместват с тези които навлизат в активна възраст. Това води до непрестанното повишаване на пенсионната възраст, до невъзможност все повече хора да получат пълна пенсия и до социално недоволство. Трудностите произтичат и от това, че пенсиите в т.нар. страни „стари“ членки на ЕС са доста високи, и става все по-трудно запазването им на това ниво. И в бъдеще ще се запази тенденцията на нарастване възрастта за пенсиониране и при двата пола. При все по-нататъшното демограф-

ско остаряване, въпреки нейната непопулярност, тази политика практически няма алтернатива. Възможностите на водещите страни в ЕС за осигуряване на възрастното население все пак са добри. При тях средната пенсия е около 65–70% от средната заплата, но задържането на този дял ще среща все повече трудности.

Това голямо натрупване на възрастно население в Европа ще води и до задълбочаване на многобройните медицински проблеми. Все повече ще излизат на преден план проблемите на старите хора и ще нарастват разходите не само за общите, но и за специфичните медицински грижи за тях.

ДЕМОГРАФСКИ ПЕРСПЕКТИВИ ЗА БРОЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО

По прогнози на ООН към 2050 г. абсолютният брой на населението, живеещо в силно развитите страни, ще нарасне твърде слабо – от 1 242 млн. (2010 г.) на 1 333 млн. д. (2050 г.), но този ръст ще дойде основно от континента Северна Америка – най-вече от САЩ (ръст от 311 млн. на 422 млн. д.). Ще нарасне и населението на Канада и Австралия, но тези страни са с незначителна демографска маса. По този начин към 2030 г. групата на силно развитите страни ще е с дял от 13,9 % спрямо световното население. Самият ЕС (в днешните му граници) в абсолютен брой ще нарасне от 502 млн. на 513 млн. д., но относителният му дял в света ще спадне от 7 % (2010 г.) на 5 % (2050 г.). Абсолютният спад на европейското население докъм 2050 г. ще е в резултат от доста неблагоприятната демографска ситуация в Източна Европа и нейната недостатъчна привлекателност за заселване. В останалите части на Европа ще се наблюдава в голяма степен т.нар. „стабилно“ население (почти изравнени стойности на раждаемост и смъртност, висока продължителност на живота и застаряване). Тези страни, поради високото си качество на живот, ще привличат население от други части на света, което ще спомага за поддържането на демографската стабилност и ще подпомага притока на работна сила. Това обаче крие немалко проблеми, тъй като западните общества ще стават все повече мултикултурни, което ще поражда различни форми на напрежения.

Като цяло за света, нарастването на населението ще продължи, но постепенно прирастът ще започне да се забавя. Според прогнозите на ООН към 2025 г. броят му ще достигне до 8 млрд. д., през 2043 г. – 9 млрд. д., а прагът от 10 млрд. д. ще бъде преминал през 2083 г. Това показва, че ще се удължи времето, необходимо световното население да се увеличи с поредния милиард, т.е. темпът на прираст няма да е толкова висок. Към средата на XXI в. се очаква световното население да достигне до 9,5 млрд.д. В групата на силно развитите страни за периода 2010–2050 г. прирастът ще бъде минимален (около 100 млн.), докато в по-слабо развитите страни за този период нарастването ще е значително (от 5 745 млн. на 8 254 млн. д.). По този начин, въпреки общото забавяне на ръста на световното население, проблемите на голяма част от слабо и най-слабо развитите страни ще се задълбочават. Например през следващите 40 години населението в Африка ще се удвои (от 1 051 млн. през 2010 г. до 2 300 млн.д. – 2050 г.). В голяма част от най-изостаналите страни от Централна и Източна Африка (Субсахарска Африка), независимо от малкия

спад на естествения прираст в тях, се очаква приблизително утрояване на броя на населението им, а в останалите африкански държави той да се удвои. Очаква се към 2050 г. най-многолюдната страна в света да бъде Индия (1 690 млн. д.), следвана от Китай (1 312 млн. д.), Нигерия (433 млн. д.) и САЩ (422 млн. д.). Според прогнозните разчети броят на населението на Китай е с тенденция на намаление след 2025 г.

Като цяло световният демографски прираст ще намалява благодарение на характера на възпроизводството преди всичко в Китай, в страните в Източна Азия, Европа и Северна Америка. В зависимост от динамиката на протичащия демографски преход този процес ще се проявява с различен темп и в останалите части на света. В Европа и в някои от страните на Източна Азия (Китай, Япония, Република Корея и Тайван) броят на населението ще намалее.

Към още по-далечната 2100 г. се очаква 1/3 от световното население да живее в Африка (сега 1/7 от него е в този континент). Ще се запази, макар и намаляващ, но все още висок естественият прираст в страните от Субсахарска Африка.

Цялата тази перспектива пред човечеството е твърде неблагоприятна. Неравенствата в световен мащаб между развити и развиващи се страни ще се задълбочат, а това ще изисква по-голяма солидарност на световната общност за решаване проблемите с недохранването, бедността, безработицата, хищническото използване на природните ресурси, замърсяването, трудно контролируемата миграция и др. Необходимо ще бъде с общи усилия да се води борба за поне частично разрешаване на тези проблеми. Това може да стане с опити за преодоляване на националния егоизъм и постигането на известен баланс между групите страни за туширане на конфликтите от местен и международен характер.

ЛИТЕРАТУРА

- Б р у к, С. Население мира. М., 1986.
- В и ш н е в с к и й, А. Г. Демографическая революция. М., 1977.
- З л а т а н о в, С. в. Социалната политика и старите хора в ЕС. – Население, кн. 1–2, 2004.
- И в а н и ц к а-Л и р а, Е. Изменение на равнището на фертилност в периода на демографския преход в света. – Население, кн. 3–4, 1997.
- И л и е в а, М., И. И л и е в. Изхранването на населението и използването на земята – актуални проблеми на съвременното общество. – В: Сборник доклади от Международна научна конференция „50 години Географски институт“, С., 2000.
- М л а д е н о в, Ч. Демографското предизвикателство. – В: Сборник доклади от Международна научна сесия „50 години Географски институт“, С., 2000.
- С у г а р е в а, М. Остаряване на населението на света – съвременни тенденции и социални последици. – Население, кн. 2, 2000.
- С у г а р е в а, М. Демографският преход и началото на новото брачно поведение в Европа. – Население, кн. 1-2, 2010.
- х х х Население мира. Демографический справочник. М., 1989.
- х х х Энциклопедический словарь „Народонаселение“. М., 1994.
- х х х Доклади на института Уърлдудчл С., 1999–2008.
- х х х Годишник „Население“. С., 1970–2009.
- х х х Статистически годишник на НРБ (РБ). С., 1959–2010.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENTS IN EUROPE IN THE CONTEXT OF THE GLOBAL PROBLEMS OF HUMANITY

Ch. Mladenov, E. Dimitrov

(S u m m a r y)

The world population is growing rapidly according to UN figures. In October 2011 it was over 7 billion people. Only 17% of them live in highly developed countries while the remaining 83% are concentrated in the underdeveloped ones. Since the beginning of the new era to the year 1900, i.e. for 19 centuries, the population increased from 170 million to 1.6 billion, and from 1900 to 2011, i.e. for 111 years – from 1.6 to 7 billion. During the last several decades it increased by 1 billion every 12 or 13 years. This is a result of the moderately high birth rate in the world (about 20‰), which in Sub-Saharan Africa is very high – 36‰. At the same time the world death rate markedly dropped to 8‰ approximately. These processes led to a fast natural increase of the world population, estimated at roughly 12‰. Against this background, analysis is provided on the demographic development throughout Europe (including whole Russia) – 740 million people, and of EU in particular – 502 million. In 2011 the European population was only 11% of the world population and the perspectives are that in 2050 it will decrease to 8%. Just for the EU, the figures are 7% and 5% respectively. This trend is alarming as in the future more people will live in less developed countries. Nowadays Europe is remarkable for its increasingly aging population, extended life expectancy, slow rates of generation replacement, low birth rates, deaths caused primarily by heart diseases and cancer, low level of age specific mortality rates, and demographic stagnation. This will bring about additional social problems. The UN forecasts that the population of the EU (in its present-day borders) will grow insignificantly from 502 million to 513 million people, and the demographic situation will aggravate, especially in East Europe. In most parts of West Europe the population is likely to remain “stable” (almost equal birth rates and death rates, long life expectancy and population aging).

The UN prognoses suggest that the world population will continue to increase but at slower pace: 8 billion people (2025), 9 billion (2043) and 10 billion (2083). Nevertheless, the problems for the population in the underdeveloped countries will become more serious. European and all the other highly developed countries will also face problems but they will be of completely different nature.